

GUN IEDERE KABOUTER ZIJN EIGEN MUTS

- Over polarisatie en intolerantie -

Een tijdje geleden was ik in het Concertgebouw in Amsterdam bij een uitvoering van het oratorium Elias van Mendelssohn door het Franse ensemble Pygmalion – ik zeg het er maar even bij voor de klassieke muziek liefhebbers onder ons. Eén scène raakte mij diep: dat was de eerste schriftlezing van vanmorgen. De wedstrijd tussen Elia en de profeten van Baäl. Elia wint en laat vervolgens zijn tegenstanders afslachten. De oorlog tussen Hamas en Israël was toen een kleine drie maanden aan de gang. Iedereen in de zaal voelde hetzelfde: fantastische muziek in een verpletterende uitvoering, en tegelijk ongemakkelijk en pijnlijk. In het programmaboekje had de dirigent verteld dat de Elias juist over tolerantie gaat. Wát? Elia is zo intolerant als de pip, hoe kan hij dat dan zeggen? Lang verhaal kort, dat concert was voor mij de aanleiding om mij weer eens te verdiepen in de profeet Elia. En wat ik ontdekt heb bij die zoektocht wil ik vanmorgen graag met u delen, vooral omdat deze aloude verhalen zo actueel zijn. Er staat hier echt iets op het spel. Onze samenleving polariseert sterker dan ooit en wordt erg intolerant. Er staan steeds meer Elias op die andersdenkenden te vuur en te zwaard bestrijden. Daarover straks meer, nu eerst naar Elia.

De verhalen over Elia spelen zich af in de negende eeuw voor Christus, dus zo rond 870 – 850 voor onze jaartelling, met andere woorden bijna 3000 jaar geleden! Laat dat eerst maar even tot je doordringen: drieduizend jaar oud. En nog steeds weten ze ons te raken.

Elia is de horzel in de pels van koning Achab en koningin Izebel, die heersen over het noordelijke tienstammenrijk Israël. Elia stelt machtsmisbruik en zelfverrijking aan de kaak en promoot de enige, ware God: Adonai, 'Ik zal er zijn zoals Ik er zal zijn', de God van Sara, Rebekka en Rachel, een dynamische God die meetrekt met zijn volk. Achab en Izebel laten hun oren hangen naar de religie van Baäl. Wat we ervan weten is dat dit een statische vruchtbaarheidsgodsdienst was, de onveranderlijke cyclus van de natuur, alles ligt vast en dat is goed. Zoals er seizoenen zijn, zo zijn er ook verschillen tussen mensen en dat moet vooral zo blijven: heren en knechten, vrijen en slaven, rijken en armen, machtigen en zwakken. Stabiliteit voor alles. Een dubbeltje kan nooit een kwartje worden. Laat de God van Elia nu vooral de God van de dubbeltjes zijn, degenen die onderliggen en uitgebuit worden, de wees, de weduwe en de ontheemde.

Achab en Izebel moeten niets hebben van het fanatisme van Elia, dat is storend en ontregelend, zij willen rust en evenwicht. Het conflict loopt hoog op. Op een gegeven moment daagt Elia de profeten van Baäl uit: wie is de beste God? Wie is de weg, de waarheid en het leven? We hebben het gelezen, die episode op de Karmel, naast wreedheid ook vol humor. Heel bewust beledigt en kwetst en hoont Elia Baäl. Hij is vast in gedachten verzonken. Misschien zit hij wel te poepen – het staat er echt in het Hebreeuws, onze bijbelvertaling heeft het gekuist. Is hij op reis gegaan? Is hij in slaap gevallen? Elia wint deze Olympische Spelen van de godsdienst. Het vuur van de HEER verteert het hele altaar. Hoezo, 'vuur van de HEER'? Ja, Elia is ervan overtuigd dat hij de HEER aan zijn kant heeft, maar is dat ook zo? Hoe het ook zij, in zijn overwinningroes ziet Elia zijn kans schoon: hij laat de Baälsprofeten vermoorden.

Geweld roept geweld op. Izebel zint op wraak en wil nu Elia vermoorden. Het conflict escaleert. Wanneer de extase en de roes van de overwinning is weggeëbd, komt Elia weer met beide benen op de grond. Hij wordt bang en slaat op de vlucht. Maar dat niet alleen, volgens mij is er meer aan de hand. Hij raakt in gewetensnood, in een morele crisis. Wat heb ik gedáán? Ik heb dood en verderf gezaaid, nu wil ik zelf wel dood. Ik herken deze geestestoestand uit mijn werk als krijgsmachtspredikant. Sommige uitgezonden militairen kregen na thuiskomst last van 'moral injury', van 'morele verwonding'. Het geweld dat ze moesten gebruiken had hun morele kompas aangetast. 'Was ík dat die in Afghanistan dat huis met Talibanstrijders heb beschoten, terwijl ik wist dat er onschuldige kinderen als menselijk schild werden gebruikt? Ik herken mezelf niet meer. Ik voel me schuldig, ik schaam me diep...'. Met aandacht, erkenning, luisteren en begeleiding kan de militair geheeld worden.

Bij Elia komt de hulp van een engel: aanraking, brood en water. We zien in de woestijn een hele andere Elia dan op de Karmel: kwetsbaar, gewond, eenzaam, bang. De verteller van het verhaal laat hier de keerzijde van Elia's intolerantie zien: hij weet even niet waar hij het zoeken moet. Dat is op zich natuurlijk een goed teken, dat zijn geweten gaat spreken, maar is het voldoende? Gaat Elia er anders over denken, minder fanatiek, minder onverdraagzaam? We zullen zien...

De engel helpt hem overeind en stuurt hem naar een andere berg, Horeb. Daar laat God Elia zien, dat hij helemaal op de verkeerde weg zit met zijn fanatisme, waarmee hij zelfs mensen vermoordt. 'Elia, je gebruikt geweld om je doel te bereiken. Je gaat tekeer als een splijtende wind, een verwoestende aardbeving en als een verterend vuur. Je maakt iedereen die anders denkt dan jij een kopje

kleiner, maar ik, God, ben niet aanwezig in jouw handelwijze, je doet dit niet namens Mij, Ik trek mijn handen ervan af'. En liefdevol blaast God met een zachte bries al dat fanatisme weg. Elia slaat zijn mantel voor zijn gezicht – uit eerbied, uit schaamte. Maar is het voldoende?

Deze twee episodes laten zien dat er binnen de Elia-verhalen al bezinning en kritische reflectie op gang komt over de intolerantie van Elia. Hij lijkt eigenlijk heel erg op Achab en Izebel. Net als zij bezondigt ook Elia zich aan misbruik van zijn eigen positie, voor zijn eigen ego, voor zijn eigen gewin. Dat is het sterke van de bijbel, deze verwevenheid van goed en kwaad. Het leven, de mensen zijn niet zwart/wit, er zijn wel vijftig tinten grijs. Elia is geen heilige. Hij slaat de plank mis en God probeert hem van deze heilloze weg af te brengen en een andere weg te laten inslaan.

Lukt dat? Nee, niet echt. Elia is hardleers. Dat blijkt uit de volgende episode. Na de dood van Achab bestijgt zijn zoon Achazja de troon. Hij valt uit het raam en raakt zwaargewond. Hij wil weten of hij deze val zal overleven en stuurt daarom boden uit om de godheid Baäl-Zebub te raadplegen, inderdaad: familie van Baäl. De boden stuiten op Elia die voorzegt dat Achazja zeker zal sterven. Vervolgens stuurt een ongeruste Achazja drie keer een bevelhebber met vijftig soldaten om Elia op te halen. Tot twee keer toe laat Elia vuur uit de hemel komen om de mannen te verteren. Hij heeft niets geleerd, hij is niet veranderd, het vuur van de onverdraagzaamheid brandt nog even hoog. En weer moet een engel er aan te pas komen om deze kettingreactie van dodelijk geweld te stoppen. Opvallend is dat de verteller het nu niet meer heeft over 'vuur van de HEER', maar over 'goddelijk vuur'. Er is iets verschoven. Over welke god gaat het hier eigenlijk?

Jezus denkt ongetwijfeld aan dit verhaal wanneer Jakobus en Johannes vuur uit de hemel willen afroepen om Samaritanen te verteren. Wat hebben zij misdaan? Ze hebben Jezus en zijn leerlingen geen onderdak verschaft, omdat ze het niet met hen eens zijn. Zij zijn op weg naar de tempel in Jeruzalem, terwijl wij, Samaritanen, vinden dat je God alleen kunt aanbidden in de tempel op de berg Gerizim. Deze controverse bestaat trouwens nog steeds, anno 2024, er is nog een kleine groep Samaritanen in Israëel, nog steeds zijn Joden en Samaritanen water en vuur. De Samaritanen zijn dus intolerant ten opzichte van Jezus en zijn leerlingen, op hun beurt zijn de leerlingen intolerant ten opzichte van de Samaritanen. Ze willen net als Elia vuur laten regenen. Jezus doorbreekt dit geweldspatroon: 'Ik ben niet gekomen om mensen te laten omkomen, maar om mensen te redden'.

Waar staan we nu in deze ontdekkingsstocht? Denken in termen van zuiverheid, heiligheid, waarheid leidt altijd tot geweld, toen en nu. De gewelddadige verhalen over Elia zijn dus niet bedoeld als aansporing, als aanmoediging of als oproep tot onverdraagzaamheid, maar juist het tegenovergestelde! Ze zijn een waarschuwing, een moreel appèl om deze weg niet in te slaan. Met zachte hand, met engelen, met brood, water en een briesje probeert God Elia op andere gedachten te brengen. En nu begrijp ik dus ook die opmerking van de dirigent aan het begin van de preek, toen hij zei dat de Elias van Mendelssohn over tolerantie gaat. Je zou kunnen zeggen dat ook God zelf een ontwikkeling, een persoonlijke groei doormaakt in de loop van deze verhalen, in de loop van de bijbelse geschiedenis. Hij deradicaliseert, Hij wordt milder en empathischer. Ik vind het een verrassende en verrijkende ontdekking.

Toen ik met deze preek bezig was, zag ik in de boekwinkel een boekje met columns van Aaf Brandt Corstius. De titel was: 'Gun iedere kabouter zijn eigen muts' (2x). Dat is het, dacht ik toen, daar gaat het om. Elkaar ruimte geven, ieder mens zijn eigen godsdienst gunnen. Let op dat woordje 'gunnen'. Dat is een werkwoord, een activiteit, een keuze. Je kunt best in de enige ware God geloven en tegelijkertijd anderen hún geloof gunnen. Laat ieder op zijn eigen wijze zalig worden.

Als je gelovig, godsdienstig bent, in ons geval christen, protestant, dan wil jij de vrijheid en de ruimte hebben om dat geloof te vieren, te beleven en te uiten. Die vrijheid is in Nederland vastgelegd in de grondwet. Godsdienstvrijheid, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van vergadering. En als je zelf die vrijheid geniet, dan gun je die ook aan anderen, met hún godsdienst, met hún geloof - en ik breid het in één moeite uit naar mening, opvatting, overtuiging, uiterlijk, huidskleur, gender, kledingstijl, afkomst enz. Gun iedere kabouter zijn eigen muts, in de zo breed mogelijke zin van het woord.

In de publieke ruimte en in de media worden momenteel regelmatig andersdenkenden om het minste of geringste afgeslacht, net zoals Elia deed. En dat gebeurt met een zelfgenoegzaamheid en een moreel superioriteitsgevoel om misselijk van te worden. Barbertje moet hangen. Maar ook in familie- en vriendenkring gaat het vaak mis. Volgens SIRE hebben anderhalf miljoen mensen last van 'polarisatiepijn': zij zien hun familie of vrienden nauwelijks nog door geruzie over onderwerpen als corona en immigratie.

Tip 1. Bedenk dat je grootste tegenstander net als jij voor 70% uit water bestaat. Realiseer je dat niemand de absolute waarheid in pacht heeft. Niemand is helemaal zuiver op de graat, niemand is heilig. Iedereen is op een bepaalde manier hypocriet, schijnheilig. Niemand is ooit helemaal consequent in gedrag, bijvoorbeeld als je probeert zo duurzaam en groen mogelijk te leven. Iedereen moddert maar wat aan, daarvoor zijn wij mensen. Wie zonder zonde is, werpe de eerste steen. Dat bewustzijn kan je helpen om niet te snel of te hard te oordelen over iemand die anders denkt en doet dan jij.

Even een kleine terzijde: vrijheid van meningsuiting is niet een plicht, maar een recht. Daar hoort de fijngevoeligheid bij om er geen gebruik van te maken. Je mag alles denken, de gedachten zijn vrij, maar je hoeft niet alles te zeggen. Je hoeft anderen niet te beledigen of te kwetsen. Op hun beurt moeten gelovigen ook wel tegen een stootje kunnen. Een portie humor en zelfspot helpen daarbij.

Tip 2. Sta ook open voor de mogelijkheid dat jij het bij het verkeerde eind kunt hebben, sterker nog, dat je soms het meeste kunt leren van iemand met wie je het helemaal niet eens bent. Dat heb ik zelf meegemaakt toen ik net vlootpredikant was. Tijdens een cursus over coaching verkondigde de cursusleider in mijn ogen zulke verwerpelijke ideeën, dat ik in woede ontstak. Hele heftige discussies volgden. Toen ik er later verder over door dacht, viel bij mij het kwartje: oh ja, dat bedoelt hij, nu begrijp ik het. Sindsdien heb ik alles van hem gelezen en breng ik zijn gedachtengoed in praktijk.

Gun iedere kabouter zijn eigen muts. Mooi gezegd, maar moeten we dan alles maar goed vinden? Moeten we dan ook tolerant zijn voor de intoleranten? Dat is een spannende vraag en een lastige. Ik doe een poging. Nogmaals, gunnen is hier het kernwoord, maar dan ook: over en weer, wederkerig. Zoals in het verhaal van Jezus Samaritanen en leerlingen elkaar in de houdgreep van intolerantie nemen, zo wil ik graag het omgekeerde: dat alle mensen elkaar ruimte en vrijheid geven, elkaar het licht in de ogen gunnen, de ander niet zien als bedreigend, als aanval, maar als verrijking.

Maar Elia had ook weer niet helemaal ongelijk! Hij streed onvermoeibaar tegen het onrecht dat Achab en Izebel veroorzaakten en hij streed voor de God van de dubbeltjes. Daarbij ging hij jammerlijk de mist in en schoot hij door in onverdraagzaamheid. Maar hij had in ieder geval het besef: er zijn grenzen aan tolerantie. Waar liggen die grenzen? Zelf kom ik een heel eind met het zogenaamde 'No harm'-principe van filosoof Mill: alles mag, alles is geoorloofd,

zolang je anderen geen schade berokkent, no harm. Ik kan er nog aan toevoegen: zolang je je houdt aan de regels van de wet. Dat is de morele ondergrens die we allemaal zouden moeten delen. Je hoeft dus inderdaad niet alles te tolereren.

Actueel voorbeeld. Radicaal-rechts en extreem-rechts is overal in Europa in opkomst, ook in Nederland. Gelukkig komt het tot nu toe nooit verder dan 20, 30% van de stemmen, maar ik hou mijn hart vast. Dit denken is in de kern zeer onverdraagzaam: alles en iedereen wat anders, vreemd en buitenlands is past niet in de ideeën over een zuiver vroeger toen alles beter was, toen Nederland nog 'van vreemde smetten vrij' was. Wanneer je stelselmatig asielzoekers, Joden, arbeidsmigranten, moslims, Syrische vluchtelingen, Palestijnen in een kwaad daglicht stelt, dan berokken je schade aan mensen. Je zet bepaalde groepen weg als zondebok en dat opent de weg naar geweld. Zuiverheid leidt tot het zwaard en erger. Dit denken lijkt steeds normaler te worden, salonfähig. Het klimaat wordt naargeestig en rancuneus. Laten we niet naïef zijn: als je tolerant bent voor intolerante mensen, dan zal uiteindelijk de tolerantie het onderspit delven. Je moet geen vrijheid gunnen aan mensen die verdrukking en knechting propageren. Ga je voor rancune of voor nuance? – het scheelt maar één letter.

Geen misverstand, ik ga zo ver mogelijk in het elkaar gunnen van ruimte en vrijheid. Er is een beroemde uitspraak van de biograaf van Voltaire die ik helemaal onderschrijf: 'Ik verafschuw wat u zegt, maar ik zal uw recht om het te zeggen met mijn leven verdedigen'. 'Tolereren' is eigenlijk een te slap woord, het gaat om samenleven als gelijkwaardige mensen met verschillende waarden en normen. Dat betekent dus ook: het uithouden in de pijn die je kunt hebben van andermans opvattingen – maar er zijn grenzen. En die ligt hier: de grens is de ander, de vrijheid van de ander. Berokken de ander geen schade. Bejegen een ander zoals jijzelf bejegend wilt worden. Gun iedere kabouter zijn eigen muts. Amen.

ruurdvanderweg@gmail.com